

Realiti Aplikasi Dialog Antara Agama Di Malaysia: Kajian Terhadap *Inter-Faith Spiritual Fellowship (INSaF)* Dan Pusat Dialog Peradaban (PDP)

Khairulnizam Mat Karim
Suzy Aziziyana Saili

ABSTRAK

Kertas kerja ini bertujuan untuk mengkaji dan meneliti realiti aplikasi dialog antara agama yang berkembang di Malaysia dengan bersandarkan kepada maklumat-maklumat daripada dua organisasi yang dilihat sebagai peneraju utama (*leading organisation*) di dalam perlaksanaan dialog antara agama yang berlaku di Malaysia. Dalam hasil kajian penulis yang berasangan sebelum ini didapati bahawa faktor utama ke arah pelaksanaan dialog antara agama di Malaysia adalah disebabkan oleh pelaksanaan Dasar Islamisasi yang digagaskan oleh pihak kerajaan pada tahun 1980an. Ini adalah kerana pelaksanaan dasar tersebut telah menimbulkan kerisauan masyarakat bukan Muslim terhadap kebebasan beragama di Malaysia termasuk pelbagai isu-isu lain. Maka dengan ini realiti dialog yang berlaku di peringkat awal adalah lebih kepada tuntutan pihak bukan Muslim dalam pelbagai isu untuk menjamin kehidupan mereka sebagai rakyat Malaysia sebagaimana yang termaktub di dalam Artikel 11 Perlembagaan Malaysia. Manakala kajian terhadap *Inter-Faith Spiritual Fellowship (INSaF)* dan Pusat Dialog Peradaban, Universiti Malaya (PDP), pelaksanaan dialog antara agama kini amat berbeza kerana ia merupakan suatu keperluan di dalam kehidupan masyarakat yang berbilang agama, bangsa dan budaya. Justeru dengan menggunakan metode dokumentasi dalam proses mengumpul data kajian mendapati kini aplikasi dialog antara agama adalah pelbagai seperti Seminar/Persidangan, Syarahan/Kuliah Umum, Projek/Aktiviti Usaha sama, Kursus/Kelas Pengajian Agama-agama, Majlis Dialog/Forum dan Bengkel. Oleh itu penyertaannya meliputi Badan Kerajaan, Badan-badan agama, Badan-Bukan Kerajaan, Ahli Akademik dan juga masyarakat umum. Walau bagaimanapun kajian mendapati penglibatan organisasi Islam dan masyarakat Muslim adalah amat rendah berbanding organisasi bukan Islam dan masyarakat bukan Muslim.

Kata kunci: *Dialog antara agama, hubungan kaum, islam*

Pendahuluan

Malaysia adalah sebuah negara yang mempunyai masyarakat majmuk yang terdiri daripada pelbagai kaum, agama, bangsa dan budaya. Empat agama terbesar penganutnya adalah Islam, Kristian, Hindu dan Buddha. Setiap penganut agama ini mempunyai kepercayaan tersendiri yang difahami dan diikuti serta dipertahankan. Selain memperkukuh pegangan kepada seluruh penganutnya, setiap agama juga mempunyai cara atau metodologi tersendiri untuk menyebarkan ajaran dan pengaruh terutama agama yang berkonsepkan *missionary* iaitu Islam, Kristian dan Buddha. Manakala Hindu tidak begitu menonjol di dalam aspek menyebarluaskan ajarannya kepada penganut agama lain. Walau bagaimanapun di Malaysia suasananya agak berbeza, perlembagaan menyatakan setiap individu bebas untuk memilih dan menganuti agama masing-masing (Perlembagaan Persekutuan, 1990).

Justeru, dengan ini ia membuka ruang yang luas kepada setiap agama untuk menjalankan aktiviti keagamaan mahupun aktiviti mempromosi dan menyebarkan ajarannya kepada penganut agama lain. Maka dengan ini ianya memberi kelebihan kepada agama yang dominan dan memberi sedikit tekanan kepada agama lain. Oleh itu dialog dilihat sebagai satu metode perdamaian (*reconciliation method*) dan memberi penekanan kepada faktor kesatuan di samping mengelakkan perpecahan terutama perkara yang tidak melibatkan perbahasan teologi, doktrin mahupun sistem kepercayaan. Walau bagaimanapun dari sudut pelaksanaannya masih terdapat tanda tanya adakah

ia benar-benar dapat menjadi sebagai satu metode perdamaian di kalangan masyarakat berbilang agama, bangsa dan budaya seperti di Malaysia? Selain itu bentuk dialog yang dilaksanakan turut menjadi persoalan penting yang harus diteliti. Ini adalah kerana pelbagai organisasi atau badan-badan tertentu melaksanakan pelbagai pendekatan untuk memastikan pelaksanaan dialog itu berjaya.

Oleh itu objektif kajian ini akan mengkaji dengan lebih mendalam realiti aplikasi dialog antara agama di Malaysia yang mula bertapak dan mendapat perhatian serius di kalangan pemimpin-pemimpin agama, para sarjana, badan bukan kerajaan, majlis-majlis setiap agama dan aktivis masyarakat bermula sekitar tahun 1980an. Walau bagaimanapun penulis hanya akan menumpukan kajian terhadap dua organisasi yang terpilih iaitu *Inter-Faith Spiritual Fellowship* (INSaF) dan Pusat Dialog Peradaban, Universiti Malaya (PDP) untuk menunjukkan aplikasi dan suasana sebenar pelaksanaan dialog antara agama di Malaysia dengan menggunakan metode induktif.

Kajian Lepas

Faktor utama yang mendorong kepada pelaksanaan dialog antara agama di Malaysia adalah disebabkan oleh ketidakpuasan hati masyarakat bukan Islam terhadap pelaksanaan Dasar Islamisasi yang dilancarkan oleh kerajaan pada tahun 1980 an. Dasar ini merangkumi aspek politik, ekonomi, pendidikan, perundangan dan sosio-budaya masyarakat Malaysia. Mereka beranggapan dengan terlaksananya dasar ini kehidupan mereka tidak akan terjamin walaupun mereka berada di dalam sebuah negara yang mengamalkan kebebasan beragama sebagaimana yang termaktub di dalam perlembagaan (Khairulnizam, 2005).

Agama Kristian memainkan peranan dan mempunyai pengaruh yang besar dalam melaksanakan protes dan penentangan terhadap Dasar Islamisasi ini sama ada di dalam Majlis Perundangan Agama-agama Malaysia mahupun di dalam *Cristian Federation of Malaysia (CFM)*. Ini adalah berdasarkan reaksi-reaksi serta isu-isu yang dibangkitkan mereka (Khairulnizam, 2005). Dalam kajian yang berasingan sebelum ini didapati bahawa pihak Islam tidak menganggotai Majlis Perundangan Agama-agama Malaysia dan ia amat dikesali oleh agama-agama lain. Ini adalah kerana pihak pemerintah pada waktu itu adalah dipimpin majoritinya oleh masyarakat Islam. Selain itu dasar yang dilaksanakan juga adalah daripada kerajaan yang sama. Oleh itu adalah tidak relevan pihak kerajaan bersama-sama dengan agama lain untuk menentang dasar yang mereka lancarkan begitu juga terhadap organisasi Islam yang lain yang pada dasarnya menyokong pelaksanaan dasar tersebut (Ghazali, 1999).

Ghazali (1988) dan Khairulnizam (2005) mendapati bahawa dialog antara agama yang pertama di Malaysia berlaku pada tahun 1984 iaitu seminar yang dianjurkan oleh Majlis Perundangan Agama-agama Malaysia yang bertemakan *The Role Religion In Nation Building* yang turut dihadiri oleh pihak kerajaan.

Khairulnizam (2005) telah membuat kesimpulan bahawa amat jelas realiti dialog di peringkat awal adalah (a) berkonsepkan perbincangan (penerangan) atau justifikasi antara pihak Kerajaan (Islam) dan bukan Islam terhadap pelaksanaan Dasar Islamisasi, (b) sebagai medan penyuaran tuntutan dan rintihan masyarakat bukan Islam kepada kerajaan khususnya terhadap isu-isu tertentu sebagaimana yang telah dihuraikan sebelum ini.

Metodologi Kajian

Metodologi utama dalam kajian ini adalah kajian perpustakaan terutama mengenai sejarah awal pelaksanaan dialog di Malaysia dan kedua kajian dokumentasi. Penulis mengadakan penelitian terhadap dokumen-dokumen yang berkaitan dengan masalah yang dikaji. Dokumen-dokumen itu adalah seperti laporan tahunan organisasi yang dikaji, fail-fail setiap aktiviti dialog yang dilaksanakan oleh organisasi yang dikaji, kertas-kertas kerja dialog antara agama, aktiviti hubungan antara agama, surat khabar dan dokumen-dokumen lain yang berkaitan. Di antara maklumat yang akan dikaji daripada dokumen ini terutama fail-fail aktiviti dialog adalah (a)

jumlah aktiviti dialog yang dilaksanakan dalam skop masa kajian, (b) tema/topik dialog, (3) fokus dialog, (d) jaringan organisasi yang terlibat/bekerjasama dan (e) penyertaan/kehadiran peserta terutama yang melibatkan Muslim dan bukan Muslim.

Laporan Kajian: Realiti Aplikasi Dialog Antara Agama Oleh *Inter-Faith Spiritual Fellowship (Insaf)* Dan Pusat Dialog Peradaban, Universiti Malaya (PDP)

Di antara aspek yang akan disentuh adalah (1) (a) Tumpuan Pelaksanaan Aktiviti/Program Dialog, (b) Fokus aktiviti dialog sama ada bersifat (i) Agama atau (ii) Sosial. (2) Jaringan atau penglibatan organisasi lain dalam pelaksanaan aktiviti dialog di samping melihat jumlah penglibatan organisasi-organisasi Islam berbanding bukan Islam. (3) Aspek kehadiran dan penyertaan berdasarkan kategori organisasi.

Bahagian (1): Inter-Faith Spiritual Fellowship (INSaF)

Tumpuan Pelaksanaan Program

Jadual 1: Tumpuan Kategori Aktiviti Dialog dari Tahun 1999 hingga Tahun 2003 (Sumber : Anon., 1999-2003)

Bil	Aktiviti / Program Dialog	Tahun 1999	Tahun 2000	Tahun 2001	Tahun 2002	Tahun 2003	Jumlah/ Peratus
1.	Seminar/Persidangan	-	-	1	1	1	3 (3.6%)
2.	Syarahan/Kuliah/ Ceramah	2	8	1	4	8	23 (27.7%)
3.	Forum/Majlis Dialog	-	4	-	5	2	11 (13.3%)
4.	Bengkel	-	-	-	2	5	5 (6%)
5.	Projek/Aktiviti Usaha sama	1	1	3	6	5	16 (19.3%)
6.	Kelas/Kursus Pengajian			8	8	9	25 (30.1%)

Jadual 1 menunjukkan bahawa aktiviti dialog yang paling kerap dilaksanakan dalam kelima-lima tahun tersebut adalah aktiviti dialog yang berbentuk Kelas/Kursus Pengajian iaitu sebanyak 25 kali dan diikuti oleh aktiviti Syarahan/Kuliah/Ceramah sebanyak 23 kali. Di mana kedua-dua aktiviti tersebut mewakili 30.1% dan 27.7%. Seterusnya diikuti oleh aktiviti dialog yang bersifat Projek/Aktiviti Usaha sama iaitu 16 kali yang mewakili 19.3%, Forum/Majlis Dialog iaitu sebanyak 11 kali yang mewakili 13.3%. Seterusnya aktiviti yang berbentuk Bengkel dan Seminar/Persidangan masing-masing 5 dan 3 kali iaitu 6% dan 3.6%.

Walaupun bagaimanapun dari aspek pelaksanaan aktiviti yang konsisten ia berpikah kepada aktiviti Syarahan/Kuliah/Ceramah dan Projek/Aktiviti Usaha sama. Jika dilihat di dalam Jadual 3 di atas didapati bahawa aktiviti Syarahan/Kuliah/Ceramah dilaksanakan pada setiap tahun selama lima tahun iaitu selepas INSaF kembali aktif walaupun jumlah bilangan aktiviti yang dijalankan tidak konsisten. Jumlah bilangan aktiviti yang paling tinggi ialah 8 iaitu pada tahun 2000 dan 2003 manakala jumlah yang paling sedikit iaitu 1 pada tahun 2001. Begitu juga dengan aktiviti Projek/Aktiviti Usaha sama, jumlah bilangan aktiviti yang paling tinggi iaitu 6 pada tahun 2002 dan

bilangan paling sedikit iaitu 1 pada tahun 1999. Manakala aktiviti Kelas/Kursus Pengajian hanya bermula pada tahun 2001 dan disusuli pada dua tahun seterusnya. Pada observasi penulis aktiviti Kelas/Kursus Pengajian ini adalah jenis program berkala, berjadual dan bersifat intensif yang dilaksanakan di dalam satu tempoh masa yang ditetapkan dengan berdasarkan sesuatu tema.

Oleh itu dengan merujuk kepada Jadual 1 di atas, pada tahun 2001 ia merupakan aktiviti Kelas/Kursus Pengajian intensif yang pertama dianjurkan yang mempunyai 8 sesi kelas berjadual dalam tempoh masa yang ditetapkan. Begitu juga pada tahun 2002 masih mengekalkan dengan 8 sesi kelas dan pada tahun 2003 didapati sesi kelas telah meningkat kepada 9 dalam penganjuran pada tahun yang ketiga.

Tumpuan Aktiviti Dialog Berkonsepkan Keagamaan dan Sosial

Berdasarkan kajian yang dijalankan oleh Khairulnizam (2005) didapati bahawa aktiviti dialog yang dianjurkan oleh INSaF lebih tertumpu kepada persoalan keagamaan iaitu sebanyak 52 aktiviti mewakili 62.7% berbanding 37.3% iaitu mewakili 31 aktiviti yang berkonsepkan sosial.

Untuk mendapatkan maklumat yang lebih terperinci terhadap fokus kedua-dua aspek ini iaitu keagamaan dan sosial penulis telah membahagikan keseluruhan tema dan topik aktiviti dialog kepada beberapa bahagian. Di dalam bahagian Aspek Keagamaan penulis membahagikan kepada empat fokus iaitu (i) Aspek Spiritualiti/Kerohanian/Meditasi Agama/Nilai-Nilai Agama, (ii) Aspek Kepercayaan (iii) Aspek Tafsiran Kitab Utama Agama (*Scriptures Interpretation*) terhadap sesuatu isu dan (iv) Aspek Gender dari Perspektif Agama. Manakala di dalam aspek sosial pula penulis membahagikan kepada dua bahagian utama iaitu (A) Kategori Dialog/Ceramah/Forum/Bengkel. Di antaranya (i) Aspek Isu sejagat seperti keamanan, keharmonian, keadilan, kemanusiaan dan nilai-nilai sejagat, (ii) Aspek Isu Semasa seperti Politik, Pembangunan dan Globalisasi, (iii) Aspek Gender (Sosialisasi Gender) dan (iv) Aspek Belia (Sosialisasi Belia). Untuk bahagian (B) adalah untuk Kotegori Aktiviti/Projek Usaha sama sahaja iaitu (i) Upacara-upacara Keagamaan, Perayaan Agama-agama, Upacara Memperingati tarikh-tarikh penting dan jasa/sumbangan tokoh-tokoh penting, (ii) Aktiviti yang bersifat perancangan bersama dalam sosialisasi masyarakat pelbagai agama, bangsa dan budaya dan (iii) Aktiviti-aktiviti Kempen.

Berdasarkan fokus keagamaan dengan merujuk kepada Jadual 2 di bawah didapati bahawa aspek Spiritualiti/ Meditasi Agama/Nilai-nilai Agama mempunyai kekerapan yang paling tinggi iaitu sebanyak 18 kali berbanding aspek Tafsiran Kitab Utama Agama (*Scriptures Interpretation*) dan aspek Kepercayaan iaitu masing-masing 17 dan 13 kali. Manakala aspek Gender dari Perspektif Agama hanya 4 kali sahaja.

Di dalam fokus sosial pula iaitu kategori (A) Dialog/Ceramah/Forum/Bengkel didapati bahawa aspek Isu Sejagat mempunyai kekerapan yang paling tinggi iaitu sebanyak 10 kali berbanding aspek Politik, Pembangunan dan Globalisasi iaitu hanya 3 kali. Manakala aspek Gender (Sosialisasi Gender) dan aspek Belia (Sosialisasi Belia) masing-masing 1 kali sahaja. Di dalam kategori (B) Aktiviti/Projek Usaha sama pula, aspek yang paling kerap dilaksanakan ialah aspek Upacara-upacara Keagamaan, Perayaan Agama-agama, Perayaan Khas dan Majlis Keraian iaitu sebanyak 8 kali diikuti dengan aspek Kempen iaitu 6 kali dan Aktiviti Perancangan bersama iaitu 2 kali.

Jadual 2 : Fokus Aktiviti Dialog Berkonsepkan Keagamaan dan Sosial berdasarkan Tema/Topik (Sumber : Anon., 1999 – 2003)

Bil	Fokus Keagamaan	Kekerapan
1.	Spiritualiti/Kerohanian/Meditasi Agama/Nilai-nilai Agama	18
2.	Kepercayaan Agama	13
3.	Tafsiran Kitab (<i>Scriptures Interpretation</i>)	17
4.	Gender Perspektif Agama	4
	Jumlah	52
Fokus Sosial		Kekerapan
(A)	Kategori Dialog/Ceramah/Forum/Bengkel	
1.	Isu Sejangat: Kemanusiaan/Keamanan/Keadilan/Nilai-nilai/Perpaduan	10
2.	Isu Semasa: Politik/Globalisasi/Pembangunan Masyarakat	3
3.	Gender: Sosialisasi Gender	1
4.	Belia: Sosialisasi Belia	1
(B)	Aktiviti/Projek Usahasama	
1.	Upacara Keagamaan/Perayaan Agama-Agama/Perayaan-Perayaan Khas/Majlis Keraian	8
2.	Aktiviti Bersifat Perancangan Sosialisasi Masyarakat	2
3.	Kempen: Keamanan/Derma Darah/Derma Organ/Alam Sekitar	6
	Jumlah	31
	Jumlah Keagamaan + Sosial	83

Jaringan Perhubungan

Setelah dikaji terdapat 50 buah organisasi yang bekerjasama dengan INSaF secara langsung mahupun tidak langsung dalam pelbagai kategori dialog antara agama. Di sini penulis membahagikan organisasi tersebut kepada 6 kategori, 1)Badan-badan Bukan Kerajaan (Islam), (2) Badan-badan Bukan Kerajaan (Bukan Islam), (3) Pusat Pengajian Tinggi/Pusat-Pusat Penyelidikan, (4) Badan-badan Kerajaan, (5) Majlis yang bersifat Perundingan Agama-agama (6) Badan Bukan Kerajaan/Badan Berkanun (pelbagai NGO selain agama). Berikut penulis akan memaparkan jumlah dan peratus yang mewakili organisasi-organisasi tersebut.

Jadual 3 : Jumlah dan Peratus Organisasi yang bekerjasama dengan INSaF. (Sumber : Anon., 1999 – 2003).

Bil	Organisasi	Jumlah	Peratus
1.	Badan-badan Bukan Kerajaan (Islam)	5	10%
2.	Badan-badan Bukan Kerajaan (Bukan Islam)	22	44%
3.	Pusat Pengajian Tinggi/Pusat-Pusat Penyelidikan	7	14%
4.	Badan-badan Kerajaan	4	8%
5.	Majlis yang bersifat Perundingan Agama-agama(NGO)	5	10%
6.	Badan Bukan Kerajaan/Badan Berkanun(pelbagai NGO selain agama)	7	14%
	JUMLAH	50	

Jadual 3 di atas menunjukkan bahawa Badan-badan Bukan Kerajaan (Bukan Islam) mendahului senarai organisasi yang bekerjasama dengan INSaF secara langsung mahupun tidak langsung iaitu sebanyak 22 organisasi mewakili 44%. Organisasi ini terdiri daripada organisasi yang berasaskan Agama Kristian, Buddha, Hindu, Bahai dan Sikh. Seterusnya Pusat Pengajian Tinggi/Pusat Penyelidikan dan Badan Bukan Kerajaan (pelbagai NGO) iaitu 7 yang mewakili 14%. Manakala Badan Bukan Kerajaan (Islam) dan Majlis Perundingan Agama-agama berkongsi jumlah yang sama iaitu 5 organisasi yang mewakili 10%. Manakala jumlah yang paling kecil iaitu 4 organisasi mewakili 8% iaitu daripada Badan-badan Kerajaan.

Penyertaan/Kehadiran Program Dialog

Di dalam huraian selanjutnya penulis akan menumpukan perbincangan terhadap Jadual 4(a) hingga 4(g), di mana keseluruhan jumlah dan kategori kumpulan yang hadir dipaparkan (Khairulnizam, 2005).

Jika diteliti satu persatu Jadual 4(a) hingga 4(f) didapati bahawa Badan Bukan Kerajaan (Agama-agama) mendominasi keseluruhan rekod kehadiran di dalam aktiviti-aktiviti dialog iaitu seramai 1286 (65.4%) orang untuk Syarahan/Kuliah/Ceramah Umum, 583 (54%) orang untuk Forum/Majlis Dialog, 578 (42.5%) orang untuk Kelas/Kursus Pengajian, 351 (69%) orang untuk Aktiviti/Projek Usaha sama dan 130 (47.3%) orang untuk Bengkel. Hanya rekod kehadiran Seminar/Persidangan yang mengumpul kehadiran paling sedikit iaitu 80 (26.7%) orang di mana kehadirannya didominasi oleh golongan ahli Akademik dan pelajar. Kajian juga mendapati kehadiran yang paling tinggi dicapai oleh kumpulan peserta yang ketiga iaitu Badan Bukan Kerajaan (pelbagai NGO selain Agama) iaitu di dalam aktiviti Forum/Majlis Dialog iaitu seramai 87 (8%) orang berbanding jumlah di dalam rekod kehadiran program-program lain iaitu 72 (3.7%) orang untuk Syarahan/Kuliah/Ceramah, 70 (23.3%) orang untuk Seminar/Persidangan dan 45 (9%) orang untuk Aktiviti/Projek Usaha sama. Manakala aktiviti Bengkel dan Kelas/Kursus Pengajian tidak dihadiri.

Seterusnya kategori ahli Akademik dan pelajar memperlihatkan rekod kehadiran yang paling tinggi iaitu di dalam aktiviti Syarahan/Kuliah/Ceramah Umum iaitu seramai 133 (6.8%) orang berbanding rekod kehadiran di dalam aktiviti lain iaitu 108 (10%) orang untuk Forum/Majlis Dialog, 102 (7.5%) orang untuk Kelas/Kursus Pengajian, 90(30%) orang untuk Seminar/Persidangan dan 8(2%) orang untuk Aktiviti/Projek Usaha sama. Manakala di dalam aktiviti Bengkel tidak dihadiri.

Manakala Badan-badan Kerajaan pula hanya hadir di dalam tiga kategori dialog sahaja iaitu aktiviti Seminar/Persidangan, Syarahan/Kuliah/Ceramah Umum dan Aktiviti/Projek Usaha sama iaitu masing-masing seramai 30 (10%), 20 (1%) dan 10 (2%) orang sahaja. Manakala dalam tiga kategori yang lain tidak dihadiri. Kategori kumpulan peserta yang terakhir ialah kategori Orang Awam/Tidak dinyatakan organisasi. Keputusan kajian menunjukkan bahawa rekod kehadiran yang paling tinggi ialah seramai 680 (50%) orang untuk aktiviti Kelas/Kursus Pengajian, 455 (23.1%) orang untuk Syarahan/Kuliah/Ceramah Umum, 145 (47.3%) orang untuk Bengkel, 304 (28%) orang untuk Forum/Majlis Dialog dan 94 (19%) orang untuk Aktiviti/Projek Usaha sama. Manakala jumlah kehadiran yang paling sedikit adalah di dalam aktiviti Seminar/Persidangan iaitu seramai 30 (10%) sahaja.

Setelah meneliti seluruh data yang diperolehi, kajian menunjukkan bahawa majoriti kumpulan yang hadir di dalam setiap aktiviti dialog yang dianjurkan oleh INSaF sebagaimana yang dipaparkan di dalam Jadual 4(g) adalah kategori peserta daripada Badan-badan Bukan Kerajaan (Agama-agama) iaitu sebanyak 3008 orang yang mewakili 54.8%. Jumlah ini merupakan lebih daripada separuh jumlah keseluruhan peserta yang hadir iaitu 5491 orang. Manakala kategori peserta yang seterusnya adalah daripada Orang awam/Tidak Dinyata organisasi iaitu seramai 1708 orang yang mewakili 31.1%. Kategori Ahli Akademik dan pelajar merupakan kumpulan yang ketiga terbanyak iaitu seramai 441 orang mewakili 8%. Kategori kumpulan yang seterusnya adalah Badan Bukan Kerajaan (pelbagai jenis NGO selain NGO Agama) iaitu seramai 274 orang yang mewakili 5% dan kategori kumpulan yang paling sedikit adalah daripada kumpulan Badan-badan Kerajaan iaitu hanya seramai 60 orang yang mewakili 1.1% sahaja.

Jika merujuk kepada jumlah penganut agama yang hadir di dalam seluruh kategori dialog yang dianjurkan oleh INSaF, kajian mendapati bahawa penganut bukan Muslim mengatasi jumlah

kehadiran penganut Muslim iaitu seramai 3551 orang kepada 1940 orang dari jumlah keseluruhan iaitu seramai 5491 orang. Ini menunjukkan purata kehadiran penganut bukan Islam dan Islam dalam setiap program dialog adalah 58 orang kepada 32 orang.

Bahagian (2): Pusat Dialog Peradaban, Universiti Malaya (PDP)

Tumpuan Pelaksanaan Program

Jadual 5: Tumpuan Kategori Aktiviti Dialog dari Tahun 1995 hingga Tahun 2003
(Sumber : Anon., 1995-2003)

Bil	Aktiviti/ Program Dialog	1	1	1	2	2	2	2	Jumlah/ Peratus	
		9	9	9	0	0	0	0		
		5	6	7	0	1	2	3		
1.	Seminar/ Persidangan	1	1	1	-	3	2	2	10 (19.6%)	
2.	Syarahan/Kuliah/ Ceramah Umum	-	-	5	1	7	8	8	29 (56.9%)	
3.	Forum/Majlis Dialog	-	-	-	-	2	-	1	3 (5.9%)	
4.	Perbincangan Meja Bulat	-	-	1	1	1	-	3	6 (11.8%)	
5.	Bengkel	-	-	-	-	1	1	1	3 (5.9%)	

Setelah mengkaji keseluruhan aktiviti dialog yang dianjurkan oleh PDP sebagaimana di dalam Jadual 5 di atas didapati bahawa tumpuan banyak diberikan kepada penganjuran aktiviti dialog dalam kategori Syarahan/Kuliah/Ceramah Umum iaitu sebanyak 29 kali yang mewakili 56.9% iaitu lebih daripada separuh jumlah keseluruhan aktiviti iaitu 51. Seterusnya diikuti oleh aktiviti dialog yang berbentuk Seminar/Persidangan dan Perbincangan Meja Bulat iaitu sebanyak 10 kali iaitu 19.6% dan 6 kali iaitu 11.8%. Manakala Forum/Majlis Dialog dan Bengkel masing-masing 3 kali iaitu mewakili 5.9%. Jika diteliti jadual di atas, tidak terdapat sebarang aktiviti dialog yang konsisten dan berlaku di sepanjang tahun kecuali aktiviti Syarahan/Kuliah/Ceramah yang berterusan dianjurkan pada setiap tahun bermula tahun 2000 hingga 2003 iaitu selepas penstrukturan semula PDP.

Tumpuan Aktiviti Dialog Berkonsepkan Keagamaan dan Sosial

Berdasarkan kajian yang dijalankan oleh Khairulnizam (2005) didapati bahawa aktiviti dialog yang dianjurkan oleh PDP lebih tertumpu kepada persoalan sosial daripada persoalan keagamaan iaitu sebanyak 45 aktiviti mewakili 88.2% berbanding 6 aktiviti mewakili 11.8%.

Seterusnya penulis akan membahagikan keseluruhan topik dan tema aktiviti dialog untuk mendapatkan maklumat yang lebih terperinci terhadap fokus kedua-dua aspek ini iaitu keagamaan dan sosial. Di dalam aspek keagamaan penulis membahagikan kepada tiga fokus iaitu (1) Tafsiran Kitab (*Scriptures Interpretation*) Utama Agama terhadap isu-isu keagamaan, (2) Kepercayaan Agama-agama dan (3) Aspek Spiritualiti/Kerohanian/Nilai-nilai Agama.

Manakala aspek sosial pula penulis membahagikan kepada (1) Persoalan atau Tamadun dan membahagikannya kepada empat persoalan kecil seperti (a) Persoalan tamadun secara umum, (b) Dialog Peradaban, (c) Aspek agama dan kemajuan semasa dan (d) Idea tokoh-tokoh Islam tentang: Hubungan antara peradaban dan Hubungan antara Agama dan Kaum. (2) Persoalan Hubungan Agama dan Kaum seperti persoalan perpaduan, intergriti, kesatuan, kesefahaman, konflik dan pengurusan konflik. (3) Isu-isu Sejagat seperti keamanan, kemanusiaan dan keadilan.

(4) Isu-isu Gender seperti sosialisasi gender. (5) Isu-isu Belia seperti sosialisasi belia. (6) Aspek Kebudayaan seperti kesenian dan (7) Isu-isu Pendidikan terutama dalam konteks untuk mencapai perpaduan di dalam masyarakat yang berbilang agama dan bangsa.

Berdasarkan Jadual 6 di bawah fokus keagamaan yang paling kerap dijalankan adalah aspek Kepercayaan Agama-agama iaitu sebanyak 3 kali berbanding dengan Tafsiran Kitab (*Scriptures Interpretation*) dan isu Spiritualiti/Kerohaniaan/Nilai-nilai Agama iaitu masing-masing 2 kali dan sekali. Walau bagaimanapun perbezaan kekerapan di antara fokus ini tidak begitu ketara.

Manakala di dalam fokus sosial kajian menunjukkan kekerapan yang paling tinggi adalah di dalam aspek Peradaban atau Tamadun iaitu sebanyak 26 kali iaitu 8 kali untuk persoalan tamadun secara umum seperti Tamadun Islam, Barat, Asia dan Tamadun Melayu dan persoalan Agama dan Kemajuan Semasa seperti sains teknologi dan globalisasi. Enam kali untuk aspek Dialog Peradaban seperti kepentingan, peranan nilai-nilai dan cabaran dialog peradaban. Manakala idea tokoh-tokoh Islam tentang hubungan antara peradaban dan hubungan antara agama dan kaum iaitu sebanyak 4 kali. Kekerapan kedua yang paling tinggi adalah aspek Hubungan Agama dan Kaum seperti persoalan perpaduan, intergriti, kesatuan, kesefahaman, konflik dan pengurusan konflik iaitu sebanyak 10 kali. Seterusnya aspek Kebudayaan sebanyak 3 kali, Isu Sejagat dan Gender pula mempunyai kekerapan yang sama iaitu 2 kali. Manakala kekerapan yang paling rendah iaitu 1 kali iaitu Isu Belia dan Isu-isu Pendidikan.

Jadual 6 : Fokus Aktiviti Dialog Berkonsepkan Keagamaan dan Sosial berdasarkan Tema/Topik (Sumber : Anon., 1995-2003)

Bil	Fokus Sosial	Kekerapan
1.	Peradaban/Tamadun: a)Persoalan sesebuah Tamadun secara umum. Di antaranya: Tamadun Islam, Barat, Asia dan Tamadun Melayu b)Dialog Peradaban: Kepentingan, Peranan, Nilai-nilai dan Cabaran c)Persoalan Agama dan Kemajuan Semasa: Sains dan Teknologi, Globalisasi d)Idea tokoh-tokoh Islam tentang: Hubungan antara Peradaban dan Hubungan antara Agama dan Kaum	8 6 8 4
2.	Hubungan Agama dan Kaum: Persoalan perpaduan, intergriti, kesatuan, kesefahaman, konflik dan pengurusan konflik	10
3.	Isu Sejagat:Kemanusiaan/Keamanan/Keadilan	2
4.	Gender: Sosialisasi Gender	2
5.	Belia: Sosialisasi Belia	1
6.	Kebudayaan: Kesenian/Puisi	3
7.	Isu Pendidikan (dalam konteks agenda perpaduan)	1
	Jumlah	45
Bil	Fokus Keagamaan	Kekerapan
1.	Tafsiran Kitab (<i>Scriptures Interpretation</i>)	2
2.	Kepercayaan Agama-agama	3
3.	Spiritualiti/Kerohanian/Nilai-nilai Agama	1
	Jumlah	6
	JUMLAH: Sosial + Agama	51

Jaringan Perhubungan

Jadual 7 : Jumlah dan Peratus Organisasi yang bekerjasama dengan Pusat Dialog Peradaban
(Sumber : Anon., 1995-2003)

Bil	Organisasi	Jumlah	Peratus
1.	Jaringan Dalam Universiti	21	23%
2.	Institusi Pengajian Tinggi Tempatan/Pusat-pusat Penyelidikan	28	32%
	Jaringan Luar Universiti:		
	a) Badan-badan Kerajaan	6	7%
3.	b) Badan Bukan Kerajaan (Agama-agama)		
	Islam	4	5%
	Bukan Islam	9	10%
	c) Badan Bukan Kerajaan/ Badan Berkanun(selain Agama)	6	7%
4.	Jaringan Antarabangsa	14	16%
JUMLAH		88	

Jaringan perhubungan PDP terbahagi kepada empat. Merujuk kepada Jadual 7 di atas kajian mendapati Institusi Pengajian Tinggi/Pusat-pusat Penyelidikan mendahului senarai organisasi yang bekerjasama dengan PDP sama secara langsung mahupun tidak langsung iaitu sebanyak 28 organisasi yang mewakili 32%. Seterusnya adalah daripada organisasi luar universiti iaitu sebanyak 25 organisasi yang mewakili 29%. Ia diwakili oleh Badan-badan Kerajaan iaitu sebanyak 6 organisasi iaitu 7%, Badan Bukan Kerajaan(Agama-agama) iaitu Islam sebanyak 4 organisasi mewakili 5% dan Bukan Islam iaitu sebanyak 9 organisasi mewakili 10%. Manakala Badan Bukan Kerajaan/Badan Berkanun (selain agama) iaitu sebanyak 6 organisasi mewakili 7%. Jaringan Dalam Universiti dan Jaringan Antarabangsa masing-masing sebanyak 21 organisasi iaitu 23% dan 14 organisasi mewakili 16%. Oleh itu jumlah keseluruhan adalah sebanyak 88 organisasi. Walau bagaimanapun di dalam kajian ini jaringan atau organisasi antarabangsa tidak menjadi fokus utama kajian. Ini adalah kerana skop kajian adalah penglibatan organisasi-organisasi tempatan sahaja.

Penyertaan/Kehadiran Program Dialog

Di dalam huraian selanjutnya penulis akan menumpukan perbincangan terhadap Jadual 8 (a) hingga 8 (f), di mana keseluruhan jumlah dan kategori kumpulan yang hadir dipaparkan (Khairulnizam, 2005).

Di dalam Jadual 8 (a) hingga 8 (e), kajian mendapati bahawa Ahli Akademik dan pelajar mendominasi keseluruhan rekod kehadiran aktiviti-aktiviti dialog pelbagai kategori yang dianjurkan oleh PDP. Jumlah tersebut adalah seperti seramai 602 (51.5%) orang untuk kategori Seminar/Persidangan, 401 (84.6%) orang untuk Syarahan/Kuliah/Ceramah Umum, 95 (59.7%) orang untuk Perbincangan Meja Bulat, 52 (54.2%) orang untuk Bengkel dan 19 (100%) orang untuk Forum/Majlis Dialog. Jika diteliti data di atas didapati peratus kehadiran Ahli Akademik di dalam semua kategori dialog adalah melebihi separuh daripada jumlah setiap kategori termasuk penyertaan majoriti di dalam kategori Forum/Majlis Dialog iaitu 100%.

Seterusnya rekod kehadiran yang paling tinggi dihadiri oleh Badan-badan Kerajaan adalah di dalam aktiviti Seminar/Persidangan iaitu seramai 353 (30.2%) orang. Manakala kehadiran di dalam aktiviti Bengkel, Perbincangan Meja Bulat dan Syarahan/Kuliah/Ceramah Umum adalah amat rendah iaitu 9 (9.4%) orang, 6 (3.8%) orang dan 2 (0.4%) orang. Manakala di dalam aktiviti Forum/Majlis Dialog tidak dihadiri.

Manakala Badan Bukan Kerajaan (Agama-agama), rekod kehadiran yang paling tinggi adalah di dalam aktiviti Seminar/Persidangan iaitu seramai 29 (2.5%) orang. Rekod kehadiran yang lain

adalah seramai 4 (4.2%) orang untuk aktiviti Bengkel, 3 (0.6%) orang untuk aktiviti Syarahan/Kuliah/Ceramah Umum dan 2 (1.3%) orang untuk Perbincangan Meja Bulat. Manakala aktiviti Forum/Majlis Dialog tidak dihadiri.

Bagi Badan Bukan Kerajaan/Badan Berkanun (pelbagai NGO selain NGO agama), kehadiran yang paling tinggi turut direkod di dalam aktiviti Seminar/Persidangan iaitu seramai 47 (4%) orang berbanding 37 (23.3%) orang untuk kehadiran Perbincangan Meja Bulat, 17 (17.7%) orang untuk kehadiran Bengkel dan 1 (0.2%) untuk kehadiran aktiviti Syarahan/Kuliah/Ceramah Umum. Manakala aktiviti Forum/Majlis Dialog tidak dihadiri.

Seterusnya kumpulan yang terakhir iaitu Orang Awam/Tidak dinyatakan organisasi, kehadiran yang paling tinggi adalah di dalam aktiviti Seminar/Persidangan iaitu seramai 137 (11.7%). Bagi kehadiran Syarahan/Kuliah/Ceramah Umum, Perbincangan Meja Bulat dan Bengkel pula iaitu seramai 68 (14.3%), 19 (11.9%) dan 14 (14.6%) orang. Manakala untuk aktiviti Forum/Majlis Dialog turut tidak dihadiri seperti kumpulan-kumpulan yang lain.

Setelah diteliti keseluruhan data, kajian menunjukkan sebagaimana di dalam Jadual 8 (f) bahawa kumpulan Ahli Akademik dan Pelajar merupakan kumpulan yang paling tinggi jumlah kehadiran dalam keseluruhan aktiviti dialog yang dianjurkan oleh PDP iaitu seramai 1169 mewakili 61% daripada jumlah keseluruhan iaitu 1917. Jumlah ini menunjukkan jumlah majoriti daripada kumpulan yang lain. Seterusnya kumpulan Badan-badan Kerajaan iaitu seramai 370 orang mewakili 19.3%. Kumpulan yang mempunyai jumlah ketiga tertinggi adalah kumpulan Orang Awam/Tidak dinyatakan Organisasi iaitu seramai 238 orang yang mewakili 12.4%. Manakala Badan Bukan Kerajaan/Badan Berkanun (pelbagai NGO selain NGO agama) keempat dengan 102 orang iaitu 5.3% dan Badan Bukan Kerajaan (Agama-agama) adalah kumpulan yang mempunyai jumlah kehadiran paling sedikit dengan hanya 38 orang iaitu mewakili 2%.

Jika merujuk kepada jumlah penganut agama yang hadir di dalam seluruh kategori dialog yang dianjurkan oleh PDP, kajian mendapati bahawa penganut beragama Islam mengatasi jumlah kehadiran penganut bukan Islam iaitu seramai 1518 orang kepada 399 orang dari jumlah keseluruhan iaitu seramai 1917 orang. Ini menunjukkan purata kehadiran penganut beragama Islam dan bukan Islam dalam setiap program dialog adalah 58 orang kepada 15 orang.

Kesimpulan

Berdasarkan laporan di dalam huraian sebelum ini penulis dapat membuat beberapa kesimpulan. Di antaranya:

- i. Menurut Pengerusi INSaF dalam wawancara dengan penulis, suasana dan keperluan semasa dalam pelbagai aspek kehidupan mempengaruhi pelaksanaan dialog di Malaysia.
- ii. Kategori dialog yang berbentuk Projek/Aktiviti Usaha sama dan Kelas/Kursus Pengajian Agama-agama amat penting.
- iii. Wujud perbezaan yang ketara berkenaan realiti aplikasi dialog antara agama yang dilaksanakan oleh INSaF dan PDP. Pada pemerhatian penulis hal ini berlaku adalah disebabkan oleh realiti bentuk organisasi (*nature of organization*) dan pendekatan (*approach*) yang berbeza di dalam pelaksanaan aktiviti dialog.
- iv. Pendekatan yang dilaksanakan oleh INSaF dapat menarik minat penyertaan masyarakat awam, berbanding PDP yang dilihat bersifat eksklusif dan penumpuan lebih kepada golongan akademik, pelajar dan profesional.
- v. Penglibatan dan penyertaan organisasi Islam dan masyarakat Muslim di dalam dialog antara agama masih pada tahap yang rendah berbanding penglibatan organisasi dan masyarakat bukan Muslim. Dalam wawancara penulis dengan beberapa penganalisis hubungan kaum di Malaysia, mereka berpendapat ini adalah kerana tahap kefahaman dan kesedaran mereka terhadap kepentingan dialog antara agama dalam konteks semasa

adalah amat rendah.

- vi. Aktiviti dialog yang dilaksanakan oleh INSaF lebih menekankan aspek keagamaan berbanding PDP lebih mengutamakan aspek-aspek sosial.

Rujukan

- Anon. (1995-2003). *Laporan tahunan/Fail aktiviti Pusat Dialog Peradaban, Universiti Malaya*. Kuala Lumpur: Pusat Dialog Peradaban.
- Anon. (1999-2003). *Laporan tahunan Persatuan Pure Life/Inter-Faith Spiritual Fellowship (INSaF)*. Kuala Lumpur: Pure Life Society.
- Ghazali, B. (1988). *A comparative study on religious tolerance in post-independence Malaysia and Nigeria with special reference to Christian and Muslim relation*. Tesis PhD. Universiti Aberden.
- Ghazali, B. (1999). *Gerakan Kristian sebagai sebuah gerakan: Satu tinjauan sosiologi*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Khairulnizam, M.K. (2005). *Realiti aplikasi dialog antara agama di Malaysia: Kajian terhadap Inter-Faith Spiritual Fellowship (INSaF) dan Pusat Dialog Peradaban, Universiti Malaya*. Disertasi Ijazah Sarjana. Universiti Malaya.
- Perlembagaan Persekutuan. (1990). *Perlembagaan Persekutuan (Mengandungi Semua Pindaan 10 Julai, 1990)*, disusun oleh Lembaga Penyelidikan Undang-Undang. Kuala Lumpur: International Law Book Services

KHAIRULNIZAM MAT KARIM & SUZY AZIZIYANA SAILI, Jabatan Bahasa dan Kajian Liberal, Universiti Tenaga Nasional, Kampus Sultan Haji Ahmad Shah, Pahang. KhairulNizam@uniten.edu.my